

MOGU LI PRAVNICI BEZ KOMPJUTERA?

1. INFORMACIJA, PODATAK I (PRAVNA) INFORMATIKA

1.1. Informacija. Svaki složeni sistem, pa prema tome i pravni, mora počivati na nekom osnovu koji omogućava integraciju najrazličitijih elemenata i relativno samostalnih podsistema u jednu jedinstvenu celinu, tj. u "sistem". Taj osnov, ta "sirovina" procesa upravljanja je informacija koja "putujući" po najrazličitijim delovima sistema saopštava drugim delovima (kao i sistemu kao celini) "šta ima novog".

Problem savremenog sveta nije u tome što nema dovoljno informacija, već naprotiv, što informacija ima previše. Putujući od podsistema do podsistema i povezujući delove u jedinstvenu celinu, informacija omogućava komunikaciju tj. međusobno opštenje pojedinih delova i elemenata, odnosno sa sistemom kao celinom. U tom smislu, pojavile su se i osnovne konceptualne kategorije: "složeni sistem", "informacija" i "komunikacija" oko kojih se, sredinom ovog veka, uobličila kibernetika kao nova naučna disciplina o upravljanju složenim sistemima sa zadatkom da se integralno, efikasno i na naučnoj osnovi suoči i zaustavi razarajuće narastanje složenosti i nekontrolisane stihijnosti. Spektakularni instrumentalni efekt novog naučnog pristupa pitanju složenosti je "mašina koja automatski obradjuje podatke" -kompjuter, koja elektronskim putem obradjuje informaciju, Kao što je parna mašina pre dva veka zauvek oslobodila čoveka sramne uloge izvora fizičke energije ("stvar koja govori") i do neslućenih razmera multiplikovala njegovu fizičku snagu, danas

¹Dr Stevan Lilić, vanredan profesor, Pravni fakultet, Beograd

kompjuter oslobadja čoveka rutinskih poslova većitog "knjigovodje" i sramne uloge "stvari koja misli".

1.2. Informacija i podatak. Osnovna karakteristika savremenog sveta ispoljava se u vrtoglavom povećanju broja izvora koji svakog trenutka generišu ogromne količine informacija - od najrazličitijih oblasti individualne i društvene aktivnosti, preko obrazovanja, nauke i tehnologije, sve do kompleksnih ekonomskih, administrativnih i pravnih sistema nacionalnih privreda, javnih službi i pravnog poretka. U samom središtu ove "poplave", nalazi se karakteristični fenomen savremenog post-industrijskog sveta - informacija.

U etimološkom smislu, informacija se vezuje za latinski glagol "*in formare*", tj. "formirati", "oformiti", odnosno "uobličiti", "dovesti u red", "srediti", "svrstati", odnosno "oblikovati". "Informacija" se, prema tome odnosi na sredjivanje i oblikovanje, i u tom kontekstu označava kretanje i akciju kojom se unosi red i organizovanost. Rečeno terminologijom teorije sistema i kibernetike: "informacija suzbija entropiju i haos".

Za razliku od informacije, za podatak (*data*) se može reći da predstavlja neku vrstu "osnovne sirovine" koja se nakon obrade (tj. "procesiranja"), pretvara u "informaciju". Informacije se mogu koristiti u najrazličitije svrhe, odnosno registrovati i "čuvati" u kompjuterizovanim informacionim sistemima. S toga su i akronimi "AOP" (automatska obrada podataka), odnosno "EOP" (elektronska obrada podataka), postali sinonimi za savremena "informatička društva"², tj. društva u kojima se velike količine najrazličitijih podataka obradjuju automatskim, odnosno, elektronskim putem.

"Informaciju nije lako definisati, sobzirom da se ovom izrazu pridaju različita značenja. Tako, koristi se za označavanje određenih operacija u procesu upravljanja, zatim može se odnositi na obaveštenja koja su sadržana u knjigama, dokumentima, člancima, novinama, raznovrsnim evidencijama i dosijeima koja se mogu obradjuvati elektronskim putem itd.

Zbog toga je veoma važno informacije razlikovati od podataka. Dok se podatak odnosi na činjenice ili pojmove koji mogu biti formalizovani - i kao takvi podobni za komunikacionu manipulaciju, informacija nužno podrazumeva "smisao", odnosno "značenje", koje se tom podatku pridaje. Ova distinkcija možda se

² Edgar B. Parker: *Information and Society*, u zborniku "*Evolution of An Information Society*", A.E. Cawkell - Editor, ASLIB, London, 1987.

najbolje izražava na taj način što će se informacija odrediti kao podatak kojim se prenosi određeno značenje."³

1.3. Informatika. Unutar opšte teorije upravljanja i metodologije sistemskog pristupa, vremenom se diferenciraju specifična područja kao što su: a) kibernetička modelistika, b) simulacija složenih procesa, c) komunikaciona istraživanja, d) operaciona istraživanja, e) kvantitativna analiza, f) automatika, g) kompjuterske aplikacije u pojedinim oblastima (npr. aeronautika, medicina, ekonomija i dr.) i tako dalje. U poslednjih petnaestak godina naročito je došlo do organizacionog i tehnološkog razvoja na području automatske obrade velikog broja informacija elektronskim kompjuterima, pa je i celo to područje izdvojeno u relativno samostalnu celinu koja je nazvana informatika - izraz koji je nastao spretnim kombinovanjem pojma "informacija" sa jedne, i pojma "automatika", sa druge strane. Drugim rečima, savremeni svet je svet kibernetike, informatike i kompjutera - i to je činjenica koja se razumnom čoveku ne mora dokazivati.

1.4. Pravna informatika⁴. Kao ni druge značajne oblasti društvenog i naučnog života, ni oblast prava nije mogla ostati imuna od narastanja složenosti i prave eksplozije pravnih informacija. Ogroman broj zakona i normativnih akata države, kao i nedržavnih subjekata pretvaraju uobičajenu šumu opštih akata u neprohodnu prašumu propisa. Gradjani i pravna lica "dave" se u poplavi nepreglednog broj administrativnih odluka i sudskih presuda, a pravnom sistemu preči paraliza i kolaps. Elementarno praćenje tekućih relevantnih pravnih informacija postaje nemoguće usled ogromnog broja pravnih informacija koje se dnevno generišu.

Kako je pravo (kao sistem normi) sistem informacija "*par excellence*", to je ono "dušu dalo" za automatsku manipulaciju. Naravno, pod pretpostavkom da se razreše neka prethodna pitanja, od kojih je sigurno najznačajnije osiguravanje minimuma tzv. informatičke pismenosti pravnika. Disciplina koja se bavi problematikom aplikacije tehnologije automatske obrade informacija u oblasti prava, posebno na području rada uprave i pravosuđa, odnosno koja se bavi procesima interakcije i integracije prava i informatičke tehnologije dobila je naziv "pravna informatika".

³ G.B.F. Niblett: *Digital Information and The Privacy Problem*, OECD - Organization for Economic Co-operation and Development, Paris, 1971, str. 9.

⁴ Uporedi - Stevan Lilić: *Pravna informatika - Uvod u uvodjenje informatičke tehnologije u pravo*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1991.

2. KOMUNIKACIONI PRISTUP PRAVU

2.1. Pravo kao komunikacioni fenomen. Nema sumnje da primena kibernetike, odnosno informatike i odgovarajućih metoda i sredstava u oblasti prava, može biti od izuzetne koristi pravnicima, posebno kod primene prava. U tom smislu, od presudnog značaja je postavka tvorca kibernetike *Norbert-a Wiener-a* o pravu kao "komunikacijskom fenomenu". Uočavajući značaj ovog pitanja, *Wiener* je u svojoj čuvenoj knjizi "Kibernetika i društvo" posvetio posebno poglavlje pitanju "Pravo i komunikacije"⁵. Upravo se povodom ovoga jasno vidi koliko se kibernetika "transformisala" od svojih početaka kao "manje-više tehnička disciplina", u disciplinu koja se bavi i problematikom "društvene regulacije". Stoga je *Wiener*, po prirodi stvari, i odabrao područje prava kao ilustraciju i elaboraciju primene kibernetike u "društvenim procesima".

Mnogi savremeni pravni pisci, posebno oni orijentisani na istraživanje prava kao kompleksnog sistema, stoje na stanovištu da je pravo, s obzirom na realni razvoj savremenog sveta, prevashodno komunikacijski fenomen, i da se ne može svesti isključivo na normativno-autoritativni poredak "sankcionisan državnom prinudom". Pristup pravu kao "dinamičnom i otvorenom sistemu" jasno je ispoljen ne samo u savremenoj stručnoj pravnoj literaturi⁶, već se i kod nas reflektuje u zahtevu za prevazilaženjem tzv. autoritativnog normativizma države⁷. Evo stanovište *Wiener-a* o pravu:

"Pravo se može definisati kao etički nadzor nad komunikacijama i nad jezikom kao oblikom komunikacija, pogotovu kada je ovaj normativni vid pod kontrolom neke vlasti dovoljno jake da svojim odlukama da delotvornu društvenu sankciju. (...)

Recimo to drugim rečima: prva je dužnost zakona, ma kakva bila druga i treća, da zna šta hoće. Prva je dužnost zakonodavca i sudije da daje jasne, nedvosmislene iskaze, koje će kako stručnjak, tako i običan građanin moći da tumači na jedan i samo na jedan način. Tehnika tumačenja ranijih presuda mora biti takva da pravnik

⁵ Norbert Viner: *Kibernetika i društvo*, Nolit, Beograd, 1964, Poglavlje "Pravo i komunikacije", str. 131-140.

⁶ Roberto Mangabeira Unger: *Law In Modern Society*, The Free Press, New-York-London, 1976; H.L.A. Hart: *The Concept Of Law*, Clarendon Law Series, Oxford, 1984; Nikola Visković: *Tumačenje u pravu*, Pravni život, Beograd, br. 7-8, 1988, str. 999-1016 i dr.

⁷ Uporedi - Nikola Stjepanović, Stevan Lilić: *Upravno pravo*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, Beograd, 1991, str. 140-151.

zna ne samo šta je sud rekao, već i sa velikom verovatnoćom da zna šta će sud reći.

Stoga se može smatrati da su problemi zakona komunikativni i kibernetički - dakle, problemi ravnomerne i ponovljive kontrole izvesnih kritičkih stanja."⁸

2.2. Interakcija prava i informatičke tehnologije. Oko kompjutera su se počele razvijati i potpuno nove oblasti prava i informatičke tehnologije - od relativno lako manipulativnih i "prijateljskih" (*user-friendly*) personalnih kompjutera i sistema za pravnike u kancelarijama ili za kućne potrebe⁹, do kompleksnih (nacionalnih i transnacionalnih) pravnih informacionih sistema - CREDOC, QUIC/LAW, IRETIJ, JURIS, ITALGIURE, EUROLEX, LEXIS, WESTLAW, EURONET, INTERDOC, PRAVO-1, itd. Osnov ovog razvoja je prodor "informatičke tehnologije" u oblast prava.

"Usled ubrzanog razvoja i izraz "informatička tehnologija" dobija tokom 80-tih godina novo značenje.

Izraz obuhvata sve informacione tehnike koje se odnose na automatizaciju logičkih procesa, kao i na organizacione i naučne metode i solucije. Ove tehnike se ponekada javljaju izolovano, ali se sve više ugrađuju u jedinstvenu informacionu mrežu (informacioni sistemi, mikro procesori, novi mediji, tele-komunikacije, kablovska televizije itd.).

Primena informatičke tehnologije u pravu može se razmatrati u odnosu na pojedina pravna područja, kao što su pravosudje, zakonodavstvo i javna uprava. Ono što je ovim područjima zajedničko, to je primena informatičke tehnologije i informacionih sistema radi dobijanja pravno-relevantnih informacija."¹⁰

"Rezultat procesa inicijalne obrade (pravnih) podataka je pronalaženje osnovnih pravnih izvora. Ovi izvori nalaze se kao pisana pravila u raznim zakonima, propisima, sudskim odlukama itd. Tumačenjem ovih odredbi, pravnik uobličava pravnu normu. (...) Ovaj integralni postupak uobličavanja pravne odluke, mora biti adekvatno primenjen i pri izgradnji kompjuterizovanih sistema, tako

⁸ Norbert Viner: *Kibernetika i društvo*, str. 131-139.

⁹ Stewart Schneider, Charles Bowen: *Microcomputers for Lawyers*, Blue Ridge, Summit, PA, 1983.

¹⁰ Lovro Šturm: *Interaction Between Information Technology and Law*, u zborniku "Technik und Informationsgesellschaft -Information, Technology and Society" (Referate des 16. internationalen Symposiums "Ingenieurpa"dagogik '87"), Editors -Adolf Melezinek, Aleksandra Kornhauser, Lovro Šturm, Darmstadt, 1987, str. 114-115.

da postoji mogućnost modifikacije prethodnog zaključka, odnosno mogućnost uključivanja prethodnog zaključka u naknadni."¹¹

2.3. Kompjuterski izazov pravu. U oblasti prava, ogromni porast "informatičkog okruženja" predstavlja izazov tradicionalnoj pravnoj doktrini ne samo u "klasičnim" oblastima kao što su ugovorno, stvarno, patentno i autorsko pravo, već i na novim područjima kao što je privatnost, zaštita ličnih podataka u kompjuterizovanim informacionim sistemima, transnacionalni aspekti prenosa podataka i sl.

"Šta je to toliko posebno u vezi kompjutera da baš oni predstavljaju pravni izazov? Za većinu sadašnjih, a i budućih korisnika, kompjuter je obavijen velom misterije.

Razlog tome nije samo okolnost da su kompjuteri relativno skupi, niti okolnost da prosečna osoba u suštini ne razume tehnologiju stvorenu oko njih, pa čak ni iritirajući žargon koji koriste kompjuterski stručnjaci.

Otpor kompjuteru, čini se proizilazi, pre svega, iz jednog osećaja nelagodnosti koji se ispoljava kao osećaj gubitka uticaja nad sopstvenim postupcima.

Pisaća mašina, telefon, fotokopirni aparat, kao i elektronski kalkulator su svojevremeno takodje primani sa velikim podozrenjem.

Ipak, čini se da su ovi raniji uređaji izazivali manje trauma, s obzirom da su obavljali specifične operacije i time manje remetili ustaljene radne tokove. U svakom slučaju, korisnik je ispoljavao vidljivu kontrolu nad ovakvim uređajima - barem je u stanju da nešto vidi i pročita! (...)

Medjutim, kompjuteri (kao i ljudi) mogu memorisati podatke i obradivati ih a da to nije vidljivo. Ovo ih čini moćnim, tajanstvenim i potencijalno nepredvidjivim, i s toga, svakako "opasnim".

Mogućnost kompjutera da praktično bez ograničenja u vremenu i prostoru reprodukuje podatke i to u beskonačnim varijantama, zapravo je taj izazov."¹²

2.4. Preispitivanje tradicionalnih pravnih kategorija -pravni izazov informatike. Razvitak kompjuterske tehnologije obrade podataka nužno otvara i pitanje preispitivanja nekih postojećih pravnih koncepcija. Tradicionalne pravne kategorije, kao što su, ugovori, imovinski odnosi, autorsko i patentno pravo i njihova

¹¹ Jon Bing, *Handbook of Legal Information Retrieval*, North-Holland, Amsterdam-NewYork-Oxford, 1984, str. 21-23.

¹² David Andrews: *The Legal Challenge Posed by The New Technology*, *Jurimetrics Journal*, Volume 24, No. 1, Fall 1983, str. 43-44.

zaštita, vođenje službenih evidencija i izdavanje javnih isprava itd, odjednom su se našli u bitno izmenjenim okolnostima i novom kontekstu. Sa druge strane, savremeni pravni život suočava nas sa novim pravnim institucijama - od tzv. prava privatnosti - "*right to privacy*"¹³ i zaštite podataka - "*data protection*"¹⁴ do transnacionalnog prenosa podataka - "*transnational data flow*"¹⁵.

Nova tehnologija ne samo da veoma utiče na promenu načina našeg svakodnevnog života, već isto tako utiče i na formiranje novih pogleda i perspektiva. Sa pravne tačke gledišta, normativna rešenja koja proističu, i koja su vezana za primenu informatičke tehnologije moraju se ozbiljno, temeljno i blagovremeno postaviti i rešiti na jedan racionalan i efikasan način kojim će se postići prava mera između posledica koje su prozrokovane trenutnim raspolaganjem i korišćenjem audio i vizuelnih informacija širom našeg planetarnog "elektronskog sela", sa jedne strane, i potrebom da se istovremeno obezbede svi pravni, psihološki i drugi uslovi za ostvarivanje lične slobode izbora i opredeljenja pojedinca, sa druge¹⁶. Pravna pitanja u vezi primene informatičke tehnologije mogu biti dvojaka. Pre svega, pravna pitanja mogu biti i konceptualne prirode, kao što su ona koja se bave istraživanjem područja donošenja sudskih odluka (presuda, rešenja i sl.) primenom inteligentnih pravnih ekspertnih sistema, kao "sledećeg koraka napred". Pored toga, mogu biti pitanja pravno-tehničkog karaktera, kao što je, recimo, pitanje pravne snage i identifikacije pravnog dokumenta koji je sačinjen i prenet putem uradjaja "elektronske pošte" (*electronic mail*)¹⁷ itd.

3. PRAVNA DRŽAVA, INFORMATIKA I OBRAZOVANJE PRAVNIKA

3.1. Pravna država. U ostvarivanju savremene koncepcije vladavine prava i pravne države, posebno je složen postupak normativne regulacije, ispoljene u zakonodavnoj aktivnosti sa kojom su suočena zakonodavna tela. Evro-kontinentalni model tzv. pravne države (*Rechtsstaat*) treba razlikovati, kako od "vladavine prava"

¹³ Dale Gibson (Editor): *Aspects of Privacy Law - Essays in Honour of Jonh M. Sharp*, Butterworths, Toronto, 1980.

¹⁴ Knut Selmar (Editor): *Data Banks and Society*, Proceeding of the First International Oslo Symposium on Data Banks and Society, Universitetsforlaget, Oslo, 1972.

¹⁵ Richard P. McGuire: *The Information Age: An Introduction to Transborder Data Flow*, *Jurimetrics Journal*, Vol. 20, No. 1, 1979, str. 1-17.

¹⁶ Josh Wilson: *Electronic Village: Information Technology Creates New Space*, *Computer/Law Journal*, Vol. VI, No. 2, Fall 1985, str. 385.

¹⁷ Richard Immel: *The Automated Office - Myth Versus Reality*, *Popular Computing*, May, 1983. str. 7.

(*Rule of Law*), tako i od "pravde" (*justitia*) i pravičnosti (*equity*), karakterističnih za tzv. anglo-saksonske zemlje, koje su, na svoj način, obogatile i oblast prava: "Rečeno je da su posle starih Grka i Rimljana ljudi učinili svega dva iznalaska u oblasti političke veštine: jedan je predstavnička vlada, a drugi je federalizam. Oba su iznalaska proizvod anglo-saksonskog duha."¹⁸

Sam pojam "pravna država" tvorevina je iz prošlog veka, i nastaje kao konceptualna konstrukcija nemačkog legalicizma (*Robert von Mohl*). Za razliku od drugih oblika moderne države novog veka (npr. tzv. države mase¹⁹), u pravnoj državi je "vršenje funkcija vlasti podređeno zakonu i pravnim propisima", bez proizvoljnosti i ideološkog uticaja na postupke i radnje državnih organa, javnih službi i službenih lica. U periodu između dva svetska rata, i posebno u periodu neposredno posle drugog svetskog rata, pravnu državu nasledjuje tzv. socijalna država, odnosno država blagostanja (*welfare state*), koja pored vršenja vlasti, obavlja i niz drugih "socijalnih funkcija" (npr. kulturnu, zdravstvenu, edukativnu, inicijatorsku i sl.).

U današnjim uslovima, savremena se država javlja kao generator naučnog istraživanja i tehnološkog razvoja, i koordinator veoma složenih društvenih i komunikacionih procesa u "post-industrijskom", odnosno "informatičkom društvu". U Evropi na ulasku u XXI vek, pravna država kao "sistem vlasti koji je regulisan pravom", javljati se kao nužna pretpostavka u uređivanju društvenih odnosa, a ne kao "krajnji cilj". Civilizacijski i kulturno posmatrano, ni pojedinac u odnosu na državu ne može biti ograničen isključivo na (formalno-pravni) status "gradjanina" (to je polazna pretpostavka), već mora raspolagati preduslovima za svoju afirmaciju kao "ličnosti i čoveka". S toga, "obaveza" je države da doprinese stvaranju tzv. prijateljskog okruženja, u kome će pojedinac moći ostvarivati mnogobrojne "dimenzije" svoje slobode. S toga danas u pravnim odnosima "hijerarhijsko-autoritativni" model (npr. komplikovane procedure "upravne kontrole uprave" sa instancionim i službenim nadzorom) mora ustupiti mesto drugim oblicima "socijalne regulacije društvenih procesa", u kojima je bitno smanjuje uloga prinude i prisile. U poslednjih nekoliko decenija ova tendencija se, između ostalog, manifestuje i kroz uvođenje raznih mehanizama "jevtine i

¹⁸ Slobodan Jovanović: *Američki federalizam*, Izdavačka zadruga "Politika i društvo", Beograd, 1939, str. 5.

¹⁹ Slobodan Jovanović: *Poratna država*, Geca Kon A.D., Beograd, 1936.

jednostavne" pravne zaštite pojedinca (npr. po uzoru na švedskog "ombudsmana"²⁰), i kontrole državne vlasti.

3.2. Područja primene pravne informatike. U vezi sa mogućnostima primene savremenih informatičkih sredstava i tehnoloških inovacija u raznovrsnim društvenim oblastima, pa i u pravu, dva su važna aspekta koja treba uzeti u obzir.

Prvi se odnosi na oslobadjanje ljudi zamornih rutinskih poslova, kako bi imali više vremena za razvijanje svojih kreativnih sposobnosti, dok se drugi odnosi na aspekt omogućavanja stvaranja neophodnih pretpostavki za poboljšanje celokupnog procesa odlučivanja u svim strukturama i na svim nivoima.

Za pravni sistem se u opštim crtama može reći da je sastavljen od pravne teorije, pozitivnog zakonodavstva i pravne prakse. Kao takav on ima sve odlike jednog složenog velikog sistema, tzv. *large-scale* sistema²¹. Unutar prava kao velikog sistema mogu se razlikovati pojedini podsistemi (npr. zakonodavni, upravno-pravni, pravosudni itd), koji opet, svaki za sebe, čine poseban sistem.

Pojednostavljeno govoreći, elementi pravnog sistema su pravne norme, odnosno zakoni, propisi, kao i odluke sudova i upravnih organa. Pravne norme takodje su sadržane i u tzv. autonomnom zakonodavstvu ("samoupravno pravo"). Kao elementi pravnog sistema, pravne norme regulišu pravila ponašanja pojedinaca i njihovih užih i širih grupa, u smislu da pružaju informacije svim zainteresovanim o dozvoljenom i nedozvoljenom ponašanju, kao i o sankcijama u slučaju prekršaja utvrdjenih i saopštenih pravila ponašanja, proceduri po kojoj se utvrđuje da li je neko pravilo ponašanja prekršeno, te sistemu društvenih ciljeva i vrednosti čije postojanje i stabilnost treba obezbediti i zaštititi. Polazeći od ovog stava, pravne norme se u svakom organizovanom društvu javljaju kao sredstvo komunikacije ("pravo kao komunikacijski fenomen"), a pojedini užu ili širu "podsistemi" pravnih normi čine posebne komunikacione (pod)sisteme.

Prema savremenoj teoriji komunikacija, svaki sistem kao svoju osnovnu karakteristiku, odnosno funkciju ima tzv. dinamičku interakciju sistema sa okruženjem. Ovo se ispoljava kao sposobnost da se različiti spoljni događaji iskoriste za menjanje odnosa između sistema i sredine koja ga okružuje, tako da se može ostvariti potpuna adaptacija sistema uslovima sredine (npr. adaptacija pravnog poretka

²⁰ Walter Gellhorn: *Ombudsman and Others: Citizens' Protectors In Nine Countries*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1967.

²¹ Borislav Milić: *Pravni informacioni sistemi kao sredstvo primene savremene tehnologije u oblasti prava*, Pravni život, br. 5, Beograd, 1970, str. str. 39.

dinamici pravnog saobraćaja, sa jedne, i potrebama pravne sigurnosti, sa druge strane), koja ga okružuje.²²

"(Na osnovu ovih sumarnih razmišljanja), može se ukazati na sledeće pravce istraživanja u vezi sa primenom savremenih tehnoloških sredstva u oblasti prava:

a) Oslobodjenje pravnih i drugih kadrova koji primenjuju pravne norme od zamornih rutinskih poslova i povećanje fonda njihovog radnog vremena za kreativne poslove;

b) Poboljšanje procesa odlučivanja u vezi sa rešavanjem opštih pravnih problema i konkretnih slučajeva, što uključuje pripremu i donošenje odluka kao i kontrolu njihovog izvršenja;

c) Pretvaranje pravnih informacija u poruke radi efikasnijeg obezbedjenja prihvatanja i razvoja željenih društvenih ciljeva i vrednosti, kao i obezbedjenja ponašanja pojedinaca i njihovih grupa u tom pravcu;

d) Adekvatnija analiza pravnog sistema u celini i njegovih delova (podсистема) sa ciljem njihovog uspešnijeg funkcionisanja."²³

3.3. Doprinos informatike u obavljanju pravnih aktivnosti. Informatika predstavlja dragocenog "saveznika" u obavljanju raznovrsnih poslova i aktivnosti pri utvrđivanju sadržine i donošenju zakona i drugih opštih pravnih akata, pre svega u prikupljanju, selekciji i stavljanju na raspolaganje raznovrsnih radnih materijala, statističkih i drugih podataka²⁴. Osim toga, primena informatike u zakonodavnom procesu omogućava efikasno proučavanje postojećih pravnih odnosa, na osnovu relevantnih materijala sačinjenih u vidu raznih socioloških, stručnih i drugih istraživanja u pogledu ocenjivanja društvene opravdanosti pristupanju normativnom regulisanju pojedinih pravnih društvenih područja (npr. socijalna zaštita, demografska kretanja itd.).

Metodološki pristupi orijentisani na opštu teoriju sistema i druge kompleksne metode istraživanja odnosa prava prema svom okruženju (npr. sistemska analiza, matematički modeli i sl.), omogućavaju efikasan postupak planiranja i predviđanja normativne regulacije *ex ante* (a ne kako je, nažalost, često slučaj *ex post*, dakle

²² Lee Thayer: *Communication and Communication Systems*, R. Irwin, Inc., Homewood, 1968, str. 33-38 (uporedi - Borislav Milić: "Pravni informacioni sistemi kao sredstvo primene savremene tehnologije u oblasti prava", str. 40).

²³ Borislav Milić: "Pravni informacioni sistemi kao sredstvo primene savremene tehnologije u oblasti prava", str. 41.

²⁴ Ronald A. May: *Automated Law Research - A Collection of Presentations Delivered at The First National Conference on Automated Law Research*, American Bar Association Standing Committee On Law and Technology, Atlanta, GA, 1972.

zakonodavne intervencije, nakon što je realni društveni proces uzeo maha). Veoma je značajna uloga informatizacije zakonodavnog procesa u pogledu "prečišćavanja" pravnog poretka od dupliranja, neuskладjenosti i protivrečnosti sve brojnijih zakona i opštih akata, kao i otklanjanja raznih terminoloških nepreciznosti i nejasnoća (npr. u pojedinim propisima građani se, radi ostvarivanja svojih prava i interesa, upućuju da podnesu "zahteve", a u drugim da podnesu "molbe", itd.).

Sa tehničkog aspekta, primena informatike na području zakonodavstva otvara široke mogućnosti usavršavanja zakonodavne tehnike i sistematizacije zakonodavstva, kao i za komparativnu analizu i proučavanje normi sa užih pravnih područja (npr. procesne norme krivičnog, upravnog i građanskog postupka). Sa stanovišta ostvarivanja sloboda i prava građana, informatizacija zakonodavne aktivnosti, od suštinskog je značaja pri razmatranju predloga, mišljenja, sugestija i primedbi građana i njihovih udruženja i organizacija izraženih u javnim diskusijama i raspravama, kao uopšte u efikasnom praćenju raspoloženja javnog mnjenja u postupku predlaganja i odnošenja pojedinih zakona.

Konačno, informatička tehnologija i kompjuterizovani pravni informacioni sistemi na području zakonodavstva pomažu prilikom modifikacija, dopunjavanja, izmena, ažuriranja i blagovremenog objavljivanja tekstova zakona i drugih propisa, kao i njihovog brzog pronalaženja i uporedjivanje sa drugim propisima i pravilima. Krajnji efekat primene informatike na području zakonodavstva manifestuje se u doslednom ostvarivanju principa zakonitosti, pravne sigurnosti, vladavini prava i realizaciji koncepta pravne države.

"Suvremena kompjuterizirana informatika pridonosi unutrašnjoj koherenciji zakona time što može otkloniti nejasnoću, pogreške i nelogičnosti u zakonskim tekstovima, njihovu preopširnost i ponavljanja. Može poboljšati i izvanjsku koherenciju i usaglašeno integriranje novih zakona sa cjelinom važećih pravnih normi.

Naime, informatika, na temelju prethodnog iscrpnog popisa (na magnetnoj vrpici ili disku) svih normi koje su dodirnete modifikacijama, omogućava da se pronadju sve dispozicije koje su suprotne projektu novog zakona, kao i nepodudarnosti između tog projekta i do tada važećih normi."²⁵

3.4. Pravna informatika u pravničkom obrazovanju. Danas se pravnici na svojim radnim mestima, posebno u pravosudju, upravi,

²⁵ Živko Anzulović: *Pravna informatika i dokumentacija s upotrebom elektronskih uređaja u službi zakonodavstva*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Split, br. XII, 1975, str. 47.

advokaturi i privredi sve češće sreću sa informatikom i kompjuterima. Tako se, recimo, primena informatike veoma brzo širi u oblasti uprave i privrede, gde se uvode nove metodologije i tehnologije upravljanja velikim sistemima javne uprave ili privrednim celinama. Stoga je osnovno znanje iz oblasti pravne informatike, tj. sa područja "interakcije" informatike i prava neophodno za sve "dobre pravnike" koji posebno sa stanovišta profesionalnog odnosa prema svom radu, žele da stručno i savremeno učestvuju u izgradnji pravnog poretka na osnovama principa zakonitosti, vladavine prava i civilizacijskih moralnih vrednosti. Ovo posebno vredi i za pravnike u pravosuđu, sa stanovišta nezavisnosti vršenja pravosudne funkcije. Ovakve potrebe i savremeni razvoj prava, postavljaju i određene zadatke pred pravnu nauku i pred pravne fakultete.

U tom kontekstu veoma su indikativni stavovi u vezi uvođenja "informatičke pismenosti za pravnike". Posebno treba naglasiti da je preduslov daljeg stručnog i profesionalnog razvoja pravника, odnosno njihovo poznavanje pravne informatike, prethodno uslovljeno njihovim stvarnim stručnim ovladavanjem svoje matične pravne oblasti, tako da karakteristična "odbojnost" pravника prema novim orijentacijama, po pravilu prikriva njihovu "nesigurnost", nedovoljnu stručnost i nedovoljno poznavanje svog specijalizovanog područja. Upoznavanje sa pravnom informatikom, kojom pravnici u razvijenim zemljama već vladaju, ne znači pretvaranja pravника u "kompjuteromane", naprotiv, znanje iz pravne informatike čini pretpostavku kvalitetnijeg pravnog profesionalizma. Nažalost, kako se konstatuje, ima niz, ne samo "objektivnih", već posebnih i "subjektivnih" teškoća i prepreka uvođenju informatike u redovan krug znanja pravника, a posebno kod kadrova koji su duže vremena radno aktivni u upravi i pravosuđu, posebno u vidu "inertnosti" i "potcenjivačkog stava".

"Ne radi se o tome da se svaki pravnik pretvori odmah u programatora i analistu, već o tome da on bude kadar razumjeti u čemu se sastoji jedan automatizirani postupak i koje koristi može pružiti. (...)

Kad govorimo o uvođenju informatike u nastavnom programu visokoškolskih ustanova, treba polaziti od jednog stanovišta koje smatram načelnim: da će informatiku u pojedinim područjima optimalno moći primijeniti samo oni koji budu vladali tim područjima, što znači da je osnovni preduvjet dobro poznavanje

vlastitog područja, a tek onda dodatno poznavanje informatike, njezinih načela, metoda, tehnika, i postupaka."²⁶

"Ne može se reći da se radi o otvorenom protivljenju, već uglavnom o nerazumevanju.

Nerazumevanje je najčešće posledica konzervativnih shvatanja (teško prihvatanje bilo kakvih inovacija), posledica nedovoljnog poznavanja stvari, "neosnovane bojazni da će mašina zameniti čoveka", a ispoljava se u inertnosti, odsustvu interesa i potcenjivačkom stavu prema poslovima vezanim za upotrebu računara i stručnog obrazovanja kadrova za te poslove, kao i u sporosti na izvršavanju zadataka koji se u vezi ovog vida modernizacije postavljaju."²⁷

DR STEVAN LILIĆ

MOGU LI PRAVNICI BEZ KOMPJUTERA?

Rezime

Primena informatike i odgovarajućih metoda i sredstava u oblasti prava, može biti od izuzetne koristi pravnicima, posebno kod primene prava. Međutim, razvitak kompjuterske tehnologije obrade podataka nužno otvara i pitanje preispitivanja nekih postojećih pravnih koncepcija. Tradicionalne pravne kategorije, kao što su, ugovori, imovinski odnosi, autorsko i patentno pravo i njihova zaštita, vođenje službenih evidencija i izdavanje javnih isprava itd, odjednom su se našli u bitno izmenjenim okolnostima i novom kontekstu. Pravne norme se u svakom organizovanom društvu javljaju kao sredstvo komunikacije ("pravo kao komunikacijski fenomen"), a pojedini uži ili širi "podsistemi" pravnih normi čine posebne komunikacione (pod)sisteme. Kako je pravo (kao sistem normi) sistem informacija "*par excellence*", to je ono veoma pogodno za automatsku manipulaciju, pod pretpostavkom da se razreše neka prethodna pitanja, od kojih je sigurno najznačajnije osiguravanje minimuma tzv. informatičke pismenosti pravnika. Stoga je osnovno znanje iz oblasti pravne informatike, tj. sa područja "interakcije" informatike i prava neophodno za sve "dobre pravnike" koji posebno sa

²⁶ Ozren Žamić: *O uvodjenju Pravne kibernetike (Pravne informatike) u nastavne programe pravnih fakulteta Jugoslavije*, Naša zakonitost, Zagreb, br. 2, 1977, str. 12.

²⁷ Zvonimir Bandić: *Primena računara u pravosuđu*, Zbornik radova "Informatika i bezbednost", Republički sekretarijat za unutrašnje poslove i Viša škola unutrašnjih poslova, Zemun, 1987, str. 368.

stanovišta profesionalnog odnosa prema svom radu, žele da stručno i savremeno učestvuju u izgradnji pravnog poretka na osnovama principa zakonitosti, vladavine prava i civilizacijskih moralnih vrednosti.

DR. STEVAN LILIĆ

CAN LAWYERS DO WITHOUT COMPUTERS ?

Summary

The application of informatics and appropriate methods and means in the field of law could be of great use to lawyers, particularly in the implementation of law. However, the development of computer technology of data processing necessarily opens up the question of reexamining some prevailing legal concepts. Traditional legal categories such as contracts, property relations, authorial and patent rights and their protection, official records and issuing of public documents etc. are now facing a completely new set of circumstances in a new context. Legal norms in each organized society appear as communication means ("law as a communication phenomenon"), and certain narrower or broader "subsystems" of legal norms comprise distinct communication (sub) systems. Law (as a system of norms) being a "par excellence" information system, is highly adequate for automatic manipulation, given the condition that certain preliminary questions are resolved, of which the single most significant is undoubtedly the securing of a minimum of the so-called informatic literacy among lawyers. Basic knowledge in the area of legal informatics is therefore indispensable, more precisely knowledge in the field of "interaction" between informatics and law for all "good lawyers" who professionally and in a modern manner wish to take part in the construction of a legal order founded on the rule of law and universal moral values.